

Права дітей під час війни : сучасні виклики та механізми захисту

Олена Суц,

кандидат юридичних наук, доцент,
запрошений дослідник у Гельсінському університеті,
запрошений дослідник у Лапландському університеті

04.03.2026

ЗМІСТ

1. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дітей під час війни .
2. Сучасні виклики, що постають перед правничою спільнотою в умовах збройного конфлікту щодо захисту прав дітей.
3. Національні та міжнародні інструменти реагування на порушення прав дітей під час війни
4. Висновки

Права дитини — це межа, яку війна ніколи не має права перетнути

Діти — найбільш вразлива група під час збройних конфліктів.

Війна руйнує базові гарантії: безпеку, освіту, здоров'я, сімейне середовище.

Масштаб порушень в Україні створює нові виклики для міжнародного права.

Статистичні дані станом на 3 березня 2026 року

- 686 дітей було вбито
- 2380 дітей було поранено
- 2300 вважаються зниклими
- 20 000 депортовані до рф
- 23 постраждали від сексуального насильства

(Джерело: Портал «Діти війни» <https://childrenofwar.gov.ua/>)

Вимушена міграція

- 5 349 060 українців у ЄС
- 5898150 українців у всьому світі
- 4 620 000 українців покинули свої домівки і є внутрішньо переміщеними особами

(Джерело: управління Верховного комісара ООН у справах біженців <https://www.unhcr.org/ua/publications>)

За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) через збройну агресію РФ проти України починаючи з 24 лютого 2022 р. з 7,5 млн українських дітей змінили місце проживання 4,8 млн дітей, з них 2,5 млн переселилися в межах України, 2,3 млн – виїхали за кордон

(Джерело: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/ukrainsi-za-kordonom>)

Міжнародно-правові стандарти

- Конвенція ООН про права дитини (1989) — право на життя, розвиток, захист.
- Факультативний протокол — заборона участі дітей у збройних конфліктах.
- Женевські конвенції та Додаткові протоколи. Зокрема, Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949) — спеціальний захист цивільних, заборона депортації.
- Римський статут МКС — депортація, викрадення, напади на цивільні об'єкти як воєнні злочини.
- Керівні принципи ООН щодо ВПО — гарантії для переміщених дітей.

Гаазькі конвенції

1. Гаазька конвенція 1980 року про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей
2. Гаазька конвенція 1996 року про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей
3. Гаазька конвенція 1993 року про захист дітей та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення
4. Гаазька конвенція 2007 року про міжнародне стягнення аліментів на дітей
5. Гаазька конвенція 1961 року про захист неповнолітніх (попередниця Конвенції 1996 року)

Значення Гаазьких конвенцій для України під час війни

- Конвенції 1980 та 1996 років — ключові для документування та юридичного переслідування депортації українських дітей. Вони дозволяють вимагати повернення дітей, визнавати українські рішення за кордоном та координувати дії з іншими державами.
- Конвенція 1993 року допомагає запобігати незаконному усиновленню на окупованих територіях.
- Конвенція 2007 року забезпечує права дітей, чиї батьки перебувають у різних країнах через війну.

Як Гаазькі конвенції працюють разом?

Усі Гаазькі конвенції створюють єдину систему транскордонного захисту дітей, яка охоплює:

- запобігання викраденню;
- повернення дітей;
- визначення юрисдикції;
- визнання рішень про опіку;
- захист дітей-біженців;
- етичне усиновлення;
- матеріальне забезпечення.

2. Сучасні виклики, що постають перед правничою спільнотою в умовах збройного конфлікту щодо захисту прав дітей.

Тяжкі порушення прав дитини під час війни (класифікація ООН)

Убивства та поранення дітей — порушення принципів розмежування та пропорційності (Женевські конвенції, Додаткові протоколи).

Вербування та використання дітей у збройних формуваннях — заборонено ст. 38 Конвенції ООН про права дитини та Факультативним протоколом щодо участі дітей у збройних конфліктах.

Атаки на школи та лікарні — порушення захисту цивільних об'єктів; школи та медзаклади мають спеціальний статус.

Сексуальне насильство щодо дітей — кваліфікується як воєнний злочин (Римський статут МКС).

Викрадення та насильницьке переміщення дітей — порушення права на сім'ю, заборона депортації цивільного населення.

Перешкоджання гуманітарному доступу — порушення обов'язку забезпечити доступ до допомоги цивільним, зокрема дітям.

Додаткові порушення та правові наслідки для дітей

Психологічна травматизація — порушення права на реабілітацію та відновлення (ст. 39 Конвенції ООН).

Вимушене переміщення та розлучення з родиною — порушення права на сімейне середовище, захист від незаконного переміщення.

Втрата доступу до освіти — порушення ст. 28 Конвенції ООН; освіта має надаватися навіть у надзвичайних умовах.

Порушення права на здоров'я — обмеження доступу до медичної допомоги, ліків, вакцинації.

Погіршення умов життя — відсутність житла, води, їжі; порушення мінімальних стандартів захисту цивільного населення.

Довгострокові наслідки — ризик безгромадянства, втрата документів, бар'єри до правосуддя, потреба в спеціальних механізмах відновлення.

Депортація дітей з окупованих територій

Найбільшим викликом сьогодні у захисті прав дітей є переміщення українських дітей з окупованих територій України на територію Росії.

В Україні існує проблема ідентифікації таких дітей, розробки механізмів їхнього повернення до України та їхніх сімей, а також подальшої реінтеграції. Великою проблемою є те, що кількість українських дітей, яких насильно вивезли з території України під час бойових дій, невідома на достовірному рівні.

Їхня кількість, за різними джерелами, коливається від 20 000 до майже 750 000 ([State Portal, 2025](#); [Реймонд та ін., 2024](#)).

Чітке визначення правових термінів є ключовою умовою для належної кваліфікації дій щодо переміщення дітей-громадян України з окупованих територій на територію держави-агресора.

- Україна та міжнародна спільнота трактують такі дії як депортацію та незаконне переміщення.
- Росія заперечує факт депортації та подає ці дії як «гуманітарну евакуацію» дітей.
- Розбіжність у термінах ускладнює правову оцінку, міжнародну відповідальність та механізми захисту дітей.

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження процедури ідентифікації, повернення, супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» (Кабінет Міністрів Україна, Резолюція No 551, 2024).
- Постанова Кабінету Міністрів України «Окремі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку з збройною агресією Російської Федерації проти України» (Постанова No 1240, 2024)

Примусова депортація українських дітей: ключові правові оцінки

- Повернення депортованих дітей має бути негайним, оскільки після «фільтраційних процедур» їх незаконно всиновлюють російські сім'ї.
- УВКБ ООН фіксує порушення Росією міжнародних конвенцій та наявність ознак геноциду, вимагаючи повернення всіх дітей батькам або законним представникам.
- ПАРЄ вперше визнала, що примусове переміщення дітей з наміром знищення національної групи є злочином геноциду, що відповідає задокументованим випадкам депортації українських дітей до РФ та на окуповані території.
- Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Белової за воєнні злочини незаконної депортації та переміщення українських дітей, зазначивши, що Путін безпосередньо причетний або не зупинив підлеглих.

**Проблеми
регулювання
відносин опіки
і піклування в
умовах
військового
стану**

1. Внутрішні проблеми

Війна в Україні спричинила глибоку кризу в системі опіки та піклування над дітьми, як всередині країни, так і за її межами. Ось як можна розділити ключові проблеми:

- **Збільшення кількості дітей без батьківського піклування**
 - Через загибель, зникнення або депортацію батьків, тисячі дітей залишилися без догляду.
- **Відсутність юридичного статусу**
 - Багато дітей фактично позбавлені батьківського піклування, але не мають офіційного статусу сироти, що ускладнює доступ до захисту та допомоги.
- **Руйнування інфраструктури**
 - Знищення інтернатів, дитячих будинків, центрів соціального захисту та переміщення персоналу порушили сталі механізми догляду.
- **Психологічна травма дітей**
 - Війна спричинила глибокі психосоціальні розлади, які потребують спеціалізованої допомоги, але система не завжди готова її надати.
- **Нерівномірний доступ до послуг**
 - Внутрішньо переміщені діти часто не мають доступу до соціальних послуг у нових громадах.
- **Проблеми з усиновленням**
 - Процеси усиновлення ускладнені через відсутність документів, переміщення дітей та правову невизначеність.

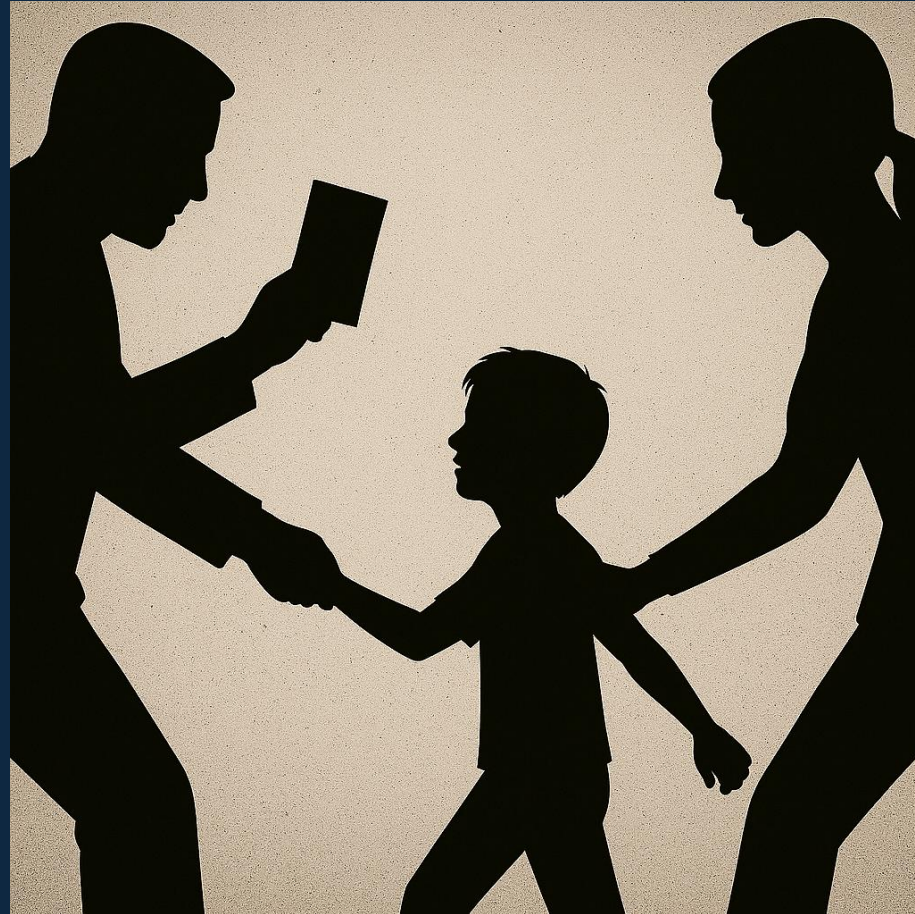
2. Проблеми, що мають транскордонний характер

Проблеми у регулюванні питань опіки і піклування щодо українських дітей за кордоном

- **Відсутність координації між країнами**
 - Немає єдиного механізму обміну інформацією про дітей, які перетнули кордон без супроводу, що створює ризики для їх безпеки. Визнання українських дітей дітьми без супроводу
 - **Правова невизначеність статусу дітей**
 - Діти, які перебувають за кордоном без батьків, часто не мають чіткого правового статусу, що ускладнює доступ до опіки, освіти та медичних послуг.
 - **Ризик незаконного усиновлення або торгівлі людьми**
 - Через слабкий контроль та відсутність реєстрів, діти можуть стати жертвами експлуатації або незаконного усиновлення.
 - **Випадки вивезення дитини закордон без дозволу одного із батьків** (розгляд справи про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дитини);
 - **Відбирання дітей з українських сімей соціальними службами закордоном;**
 - Невизнання іноземними органами опіки і піклування документів, що підтверджують право на опіку.
- Ці проблеми потребують системного, міжнародного підходу, де Україна та країни, що приймають дітей, мають співпрацювати для захисту їхніх прав.

- Взаємодія закордонних дипломатичних установ України та Нацсоцслужбою з центральними органами країн тимчасового перебування українських дітей залишається проблематичною, що ускладнює процес повернення дітей батькам та іншим законним представникам.
- Це спричинено тим, що центральні органи іноземних країн обмежені законодавством країн перебування українських дітей та їхніх батьків чи інших законних представників, зокрема в частині доступу до персональних даних.

Відбирання дітей з українських сімей, що користуються тимчасовим захистом у країнах ЄС

Країни з найбільшою кількістю випадків:

Італія - 23, Німеччина - 160, Іспанія - 21, Польща -49, Франція - 25, Чехія - 36

На жаль, наразі існує практика вилучення дітей в Іспанії, Італії, Польщі, Німеччині, Франції та Фінляндії. Станом на червень 2023 року було зафіксовано 240 випадків, коли соціальні служби в європейських країнах забрали дітей із сімей громадян України зі статусом тимчасового захисту.

Станом на грудень 2024 року було зафіксовано 460 таких випадків

(Джерело: [Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини](https://ombudsman.gov.ua/report-2024/ukrainsi-za-kordonom) про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/ukrainsi-za-kordonom>)

- Забирання дітей у батьків, опікунів, інших законних представників або уповноважених осіб для супроводу дитини відбувається за різних обставин, і кожна ситуація є індивідуальною, але систематизувавши випадки, їх можна умовно поділити на дві групи:

- (1) перебування в ЄС дитини без супроводу, яка є громадянкою України;
- (2) на підставі «нехтування батьківськими обов'язками» або «неправильне виконання батьківських обов'язків», що призводить до провадження про позбавлення батьківських прав.

Типи рішень у справах про вилучення дитини

Повернення дітей до батьків

Позбавлення батьківських прав

Розміщення у спеціальних соціальних центрах

Під час ініціювання справи про батьківську відповідальність і позбавлення батьківських прав осіб, які користуються тимчасовим захистом у країнах ЄС, виникають такі суперечливі питання:

Яким чином визначається *особистий закон (lex personalis)* дитини, яка користується тимчасовим захистом, з огляду на можливу колізію між правом держави громадянства та правом держави перебування?

У якому суді країни розглядає справу про батьківську відповідальність та заходи захисту дітей?

Які причини/підстави для позбавлення батьківських прав?

Яке матеріальне право буде застосовуватися під час судового розгляду?

Право якої країни відповідає принципу найкращих інтересів дитини?

Основні підстави для відбирання дітей у разі підозри у неналежному виконанні батьківських обов'язків

- Небезпечні обставини для дитини (Німеччина)
- Релігійне походження (Німеччина)
- Анонімні скарги (Німеччина)
- Залишати дітей наодинці вдома (Фінляндія)
- Підозрюване сексуальне насильство (Швеція)
- Відсутність відвідування навчальних закладів (Польща, Іспанія)

Визнання українських дітей «неповнолітніми без супроводу» в країнах ЄС

- 1. Відсутність документів (недостатня кількість, невизнання), які дозволяють особі, що супроводжує дитину, піклуватися про неї.** Законодавство країн ЄС визнає таких дітей дітьми без супроводу, що є підставою для відбирання дитини від особи, яка уповноважена батьками супроводжувати дитину.
- 2. Невідповідність (невизнання) документів про право на опіку, виданих в Україні, вимогам країни, яка надала тимчасовий захист.** Законодавство більшості країн ЄС передбачає, що батьки є опікунами дитини. У певних випадках опіка може бути призначена на основі судового рішення. Діти, які залишають Україну, у деяких випадках можуть вважатися дітьми без супроводу в іноземній країні. Відповідно, держава, що надає тимчасовий захист, може вжити необхідних заходів і термінових заходів — забрати дитину у осіб, уповноважених батьками чи родичами, які не визнають їхнє право на представництво чи опіку
- 3. Самостійний перетин митного кордону України дитиною, якій виповнилося 16 років.** Порядок перетину державного кордону України регулюється Правилами перетину державного кордону громадянами України, які передбачають право дитини-громадянина України самостійно виїжджати з України після досягнення 16 років за наявності документів, що надають право на виїзд.

**Національні та
міжнародні інструменти
реагування на порушення
прав дітей під час війни**

1. Національні механізми захисту дітей

Це інструменти, які діють в межах української юрисдикції та спрямовані на захист дітей у ситуаціях депортації, примусового переміщення, відокремлення від батьків чи втрати супроводу.

- Законодавчі акти України — норми про обов'язкову евакуацію, порядок відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, визначення статусу дитини без супроводу, діяльність органів опіки та піклування.
- Органи опіки та піклування — ухвалюють рішення щодо тимчасового влаштування, повернення дитини, фіксації відмови батьків від супроводу, ініціювання позбавлення батьківських прав.
- Національна поліція та військові адміністрації — забезпечують фіксацію фактів відмови, супровід евакуації, безпеку дітей у зонах бойових дій.
- Служби у справах дітей — ведуть облік дітей, розшукують депортованих, координують повернення.
- Уповноважений Верховної Ради з прав людини — моніторинг порушень, звернення до міжнародних інституцій, фіксація воєнних злочинів проти дітей

2. Міжнародно-правові механізми реагування

Це інструменти, які дозволяють кваліфікувати дії держави-агресора, вимагати повернення дітей та притягати винних до відповідальності.

- Конвенція ООН про права дитини — гарантує право на сім'ю, захист від незаконного переміщення та викрадення.
- Женевські конвенції та Додаткові протоколи — забороняють депортацію цивільного населення, зокрема дітей, з окупованих територій.
- Римський статут МКС — визначає депортацію та насильницьке переміщення як воєнні злочини; передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність.
- Міжнародний кримінальний суд — видав ордери на арешт Путіна та Львової-Белової за незаконну депортацію українських дітей.
- Комітет ООН з прав дитини, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ — фіксують порушення, вимагають повернення дітей, здійснюють міжнародний тиск.
- ПАРЕ та Європейський суд з прав людини — визнають примусове переміщення дітей як елемент геноциду та порушення фундаментальних прав.

3. Механізми повернення та відновлення прав дітей

Це інструменти, спрямовані на повернення депортованих дітей, відновлення їхнього правового статусу та забезпечення безпеки.

- Міжнародні переговорні механізми — участь України, третіх держав, міжнародних організацій.
- Міжнародні гуманітарні місії — супровід повернення, ідентифікація дітей, підтвердження родинних зв'язків.
- Національні процедури реінтеграції — психологічна підтримка, відновлення документів, повернення до сім'ї або тимчасове влаштування.
- Міжнародні санкційні механізми — персональні санкції проти осіб, причетних до депортації.

4. Інструменти документування та кваліфікації злочинів

Для подальшого притягнення винних до відповідальності важливо мати системну доказову базу.

- Національний реєстр депортованих дітей.
- Документування злочинів воєнними прокурорами та міжнародними слідчими групами.
- Спільні слідчі групи (JIT) — співпраця України з ЄС та МКС.
- Цифрові платформи збору доказів — фото, відео, свідчення, дані про незаконні усиновлення.

Новели законодавства

10.02.2026 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань проведення евакуації, розміщення та життєзабезпечення евакуйованого населення», яким визначено можливість **обов'язкової евакуації дітей в примусовий спосіб**

- Обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей у безпечні райони здійснюється у супроводі батьків (одного із батьків), іншого члена сім'ї, родича (баби, діда, повнолітніх братів, сестер, вітчима, мачухи), інших законних представників дитини або, за їхньою згодою, без супроводу чи з іншими особами.
- У разі відмови батьків, інших членів сім'ї, родичів (баби, діда, повнолітніх братів, сестер, вітчима, мачухи), інших законних представників дитини здійснювати супровід дитини під час обов'язкової евакуації, що зафіксовано поліцейським за допомогою відеозапису, евакуація в примусовий спосіб дітей у безпечні райони проводиться без супроводу таких осіб.

У разі відмови батьків, інших членів сім'ї, родичів (баби, діда, повнолітніх братів, сестер, вітчима, мачухи) або інших законних представників дитини здійснювати її супровід під час проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей із населених пунктів, розташованих на територіях активних воєнних (бойових) дій, відібрання дитини від батьків проводиться без позбавлення їх батьківських прав.

Протягом 6 місяців з дня відібрання дитини батьки або інші законні представники дитини мають право звернутися до органу опіки та піклування з клопотанням про повернення дитини та надати документи, що підтверджують їх місце проживання на території адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади, яка не належить до територій активних бойових дій та/або тимчасово окупованих Російською Федерацією.

Якщо вони не скористалися таким правом-рган опіки та піклування звертається до суду з позовом про позбавлення їх батьківських прав у порядку, встановленому законодавством.

Дякую за увагу!